Qabul qilindi: 23-noyabr 2026-yil • Ma’qullandi: 25-noyabr 2026-yil • Nashr qilindi: 27-noyabr 2026-yil

MAGISTRLIK DISSERTATSIYA ISHINI TAYYORLASHDA EMPIRIK DALILLARNI YIG‘ISH VA ASOSLASH USULLARI

Qurbonova Feruza Xayrulla qizi
Namangan State University, Linguistics (English), First-Year Master’s Student
E-mail: mslily185@gmail.com
Mirzaxmedov Xurshid Abdirashidovich
Sotsiologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Namangan davlat universiteti v.b. professori
ORCID ID: 0000-0001-6026-2262
Scopus ID: 58408135100
Web of Science ResearcherID: E-9551-2018
ScienceID: FNM-0625-0013

Annotatsiya. Maqolada magistrlik dissertatsiyasida empirik dalillarni yig‘ish va asoslash usullari tizimlashtirilgan. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida asosiy usullar (so‘rovnoma, intervyu, kuzatuv, kontent-tahlil, tajriba, keys-stadi) tasniflanib, ularni tanlash mezonlari hamda dalillarning ishonchliligi va asoslanganligini ta’minlash yo‘llari ko‘rsatilgan. Natijalar magistrantlarga tadqiqot dizaynini to‘g‘ri tuzishda amaliy yordam beradi.

Kalit so‘zlar: magistrlik dissertatsiyasi, empirik dalil, tadqiqot dizayni, miqdoriy va sifat usullar, triangulyatsiya, ishonchlilik, asoslilik.

1. Kirish (Introduction)

Magistrlik dissertatsiyasi magistrantning mustaqil ilmiy tadqiqot olib borish qobiliyatini ko‘rsatuvchi yakuniy malakaviy ishdir. Bunday ishning ilmiy qiymati ko‘p jihatdan unda keltirilgan xulosalar qanday dalillarga tayanishi, bu dalillar qanday yig‘ilgani va qay darajada asoslanganiga bog‘liq. Nazariy mulohazalarga tayangan, ammo empirik tasdig‘i yo‘q xulosalar ilmiy jamoatchilik uchun ishonarli hisoblanmaydi.

Empirik dalil deganda kuzatish, o‘lchash, so‘rash yoki tajriba o‘tkazish orqali olingan va tekshirib ko‘rish mumkin bo‘lgan ma’lumotlar tushuniladi. Amaliyotda magistrantlar ko‘pincha quyidagi muammolarga duch keladi: tadqiqot savoliga mos bo‘lmagan usulni tanlash, tanlanma hajmini asoslamaslik, o‘lchov vositalarining ishonchliligini tekshirmaslik, yig‘ilgan ma’lumotlarni tahlil bilan bog‘lamasdan keltirish. Natijada dissertatsiyaning ilmiy asosliligi pasayadi va xulosalarni umumlashtirish imkoni cheklanadi.

Ilmiy adabiyotlarda tadqiqot usullari bo‘yicha ko‘plab ishlar mavjud bo‘lsa-da, ular odatda umumiy xarakterga ega bo‘lib, magistrlik dissertatsiyasining o‘ziga xos sharoiti — cheklangan vaqt, resurs va ilmiy rahbar nazorati — hisobga olinmaydi. Shu sababli magistrantlar uchun empirik dalillarni yig‘ish va asoslash usullarini tizimli tarzda yoritish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Dissertatsiyada empirik qism nazariy qismni tasdiqlovchi yoki unga tuzatish kiritadigan vazifani bajaradi. Shu bois dalil yig‘ish jarayoni tasodifiy emas, balki oldindan puxta rejalashtirilgan, har bir qadami hujjatlashtirilgan va boshqa tadqiqotchi tomonidan qayta tekshirilishi mumkin bo‘lgan tarzda tashkil etilishi kerak. Bu talab ayniqsa magistrlik darajasida muhim, chunki aynan shu bosqichda magistrant ilmiy tadqiqot madaniyatini egallaydi.

Empirik dalillarni asoslash masalasi tadqiqotning ob’ektivligi bilan chambarchas bog‘liq. Tadqiqotchining shaxsiy qarashlari, tanlanmadagi xatolar va o‘lchov vositasining nomukammalligi natijalarni buzib ko‘rsatishi mumkin. Shuning uchun zamonaviy metodologiyada dalil yig‘ishning o‘zi emas, balki uni qanday va nima uchun shu tarzda yig‘ilganini ochiq tushuntirish ham ilmiy talab sifatida qaraladi.

Tadqiqotning maqsadi — magistrlik dissertatsiyasida empirik dalillarni yig‘ish va asoslash usullarini tizimlashtirish hamda ularni tanlash va qo‘llash bo‘yicha ilmiy-metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

Maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

– empirik dalil tushunchasi va uning dissertatsiyadagi o‘rnini aniqlash;

– dalil yig‘ishning asosiy usullarini tasniflash va ularning imkoniyat hamda cheklovlarini ko‘rsatish;

– dalillarni asoslash mezonlari va vositalarini ochib berish;

– usul tanlashga oid amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Metodologiya (Methods)

Mazkur maqola nazariy-metodologik xarakterga ega bo‘lib, tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi:

– **Ilmiy adabiyotlar tahlili:** ta’lim va ijtimoiy fanlardagi tadqiqot metodologiyasiga oid xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar o‘rganilib, ulardagi qarashlar o‘zaro solishtirildi;

– **Tizimlashtirish va tasniflash:** turli usullarni maqsadi, dalil turi va asoslash mezoniga ko‘ra guruhlash orqali yagona tasnif hosil qilindi;

– **Qiyosiy tahlil:** miqdoriy, sifat va aralash yondashuvlarning afzallik va cheklovlari qiyoslandi;

– **Sintez va umumlashtirish:** olingan xulosalar dissertatsiya tayyorlash bosqichlariga moslab umumlashtirildi.

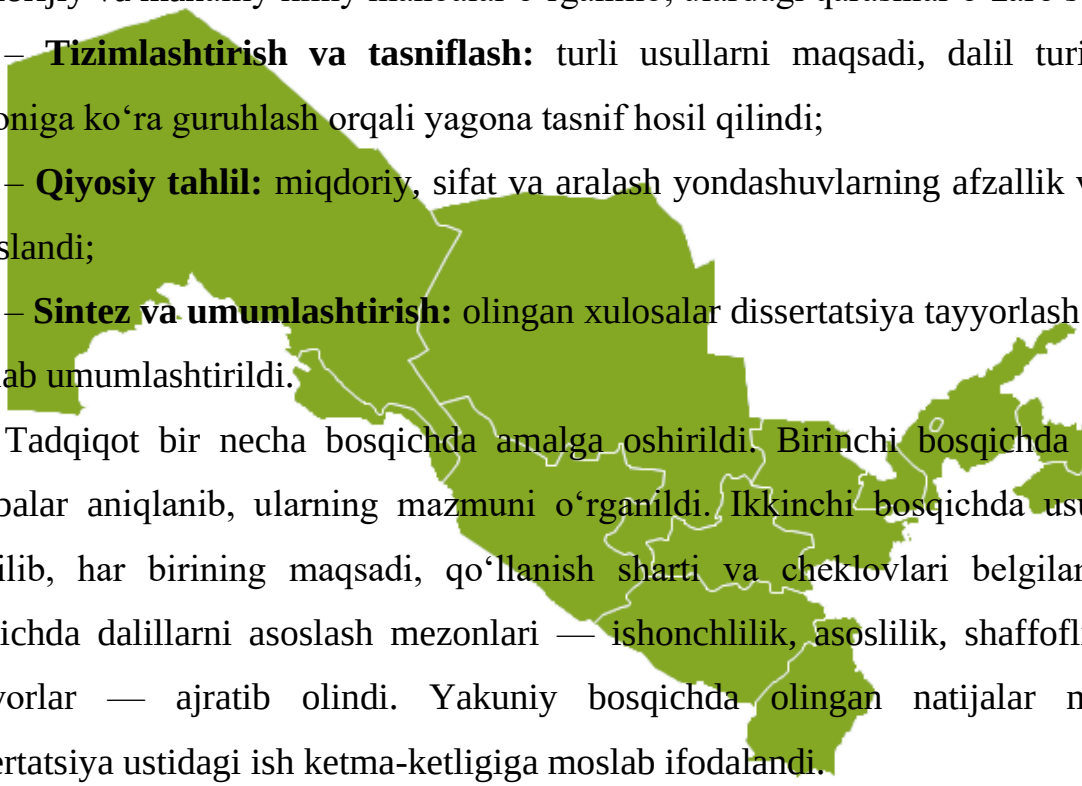

Tadqiqot bir necha bosqichda amalga oshirildi. Birinchi bosqichda mavzuga oid manbalar aniqlanib, ularning mazmuni o‘rganildi. Ikkinchi bosqichda usullar turlariga ajratilib, har birining maqsadi, qo‘llanish sharti va cheklovlari belgilandi. Uchinchi bosqichda dalillarni asoslash mezonlari — ishonchlilik, asoslilik, shaffoflik va axloqiy me’yorlar — ajratib olindi. Yakuniy bosqichda olingan natijalar magistrantning dissertatsiya ustidagi ish ketma-ketligiga moslab ifodalandi.

Tahlil uchun asos sifatida J. Kresvell, L. Koen, R. Yin, M. Patton, V. Braun va V. Klark kabi mualliflarning tadqiqot dizayni, sifat va miqdoriy usullar, keys-stadi hamda tematik tahlilga oid ishlari olindi. Manbalar tanlovida ularning ilmiy e’tirof etilganligi va usullarni amaliy qo‘llash tartibini batafsil yoritganligi hisobga olindi.

3. Natijalar (Results)

Tahlil natijasida magistrlik dissertatsiyasida empirik dalillarni yig‘ish va asoslash jarayoni uchta o‘zaro bog‘liq bosqichdan iborat ekanligi aniqlandi: dizaynni rejalashtirish, ma’lumot yig‘ish va dalillarni asoslash.

Tadqiqot dizaynini rejalashtirish. Dalil yig‘ishdan oldin tadqiqot savoli, gipotezasi va kerakli ma’lumot turi aniq belgilanishi lozim. Agar savol hodisaning tarqalganligi yoki

omillar orasidagi bog‘liqlikni aniqlashga qaratilgan bo‘lsa, miqdoriy usullar; agar ishtirokchilarning tajribasi va ma’nolarni tushunish kerak bo‘lsa, sifat usullari afzal. Ikkala yondashuv zarur bo‘lgan holatlarda aralash usullar qo‘llaniladi.

Dalil yig‘ish usullari. Magistrlik ishlarida eng ko‘p qo‘llaniladigan usullar va ularning asosiy xususiyatlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval. Empirik dalil yig‘ish usullarining tasnifi

Usul	Asosiy maqsad	Dalil turi	Asoslash mezoni
So‘rovnoma (anketa)	Ommaviy qarashlar, ko‘rsatkichlarni o‘lchash	Miqdoriy (raqamli) ma’lumot	Tanlanma vakilligi, Kronbax alfa koeffitsienti
Intervyu	Ishtirokchilar tajribasi va qarashlarini chuqur o‘rganish	Sifat (matnli) ma’lumot	Maqsadli tanlov, ma’lumotlarning to‘yinganligi
Kuzatuv	Xatti-harakat va jarayonlarni tabiiy sharoitda qayd etish	Sifat va miqdoriy ma’lumot	Kuzatuv protokoli, kuzatuvchilar kelishuvi
Hujjat va kontent-tahlil	Matnlardagi mazmun va chastotani aniqlash	Matnli va miqdoriy ma’lumot	Kodlash sxemasining aniqligi, takroriy kodlash
Tajriba (eksperiment)	Sabab-oqibat bog‘liqligini tekshirish	Miqdoriy ma’lumot	Nazorat guruhi, ishonchlilik darajasi
Keys-stadi	Alohida hodisani real kontekstda tahlil qilish	Ko‘p manbali ma’lumot	Triangulyatsiya, dalillar zanjiri

Dalillarni asoslash vositalari. Yig‘ilgan ma’lumotning ilmiy qiymati uning ishonchliligi (natijalarning takrorlanishi) va asoslanganligi (o‘lchanishi kerak bo‘lgan narsani haqiqatan o‘lchashi) bilan belgilanadi. Aniqlangan asosiy vositalar quyidagilar:

– **Tanlanmani asoslash:** tanlanma hajmi va tanlash tamoyilini (tasodifiy yoki maqsadli) asoslash;

– **Vositaning ishonchliligi:** o‘lchov vositasini oldindan kichik guruhda sinab ko‘rish (pilot tadqiqot) va ichki izchillikni statistik tekshirish;

– **Triangulyatsiya:** bir hodisani bir necha manba, usul yoki tadqiqotchi orqali tekshirish;

– **Shaffoflik:** sifat ma’lumotlarni kodlash jarayonini hujjatlashtirish va ishtirokchilar bilan natijalarni tasdiqlash;

– **Axloqiy me’yorlar:** ishtirokchilarning roziligi, maxfiylik va ma’lumotlarni saqlash qoidalariga rioya qilish.

Shuningdek, har bir usulni tanlash dissertatsiyaning real imkoniyatlari bilan, ya’ni

vaqt, tanlanmaga kirish imkoni va rahbar tavsiyalari bilan uyg‘un bo‘lishi zarurligi aniqlandi.

Usul tanlash mantig‘i. Tahlil usul tanlashda ketma-ket qadamlarni ajratishga imkon berdi. Avval tadqiqot savoli aniqlanadi, keyin shu savolga javob beruvchi dalil turi belgilanadi, so‘ng bunday dalilni olishning mumkin bo‘lgan usullari ro‘yxati tuziladi va nihoyat, vaqt, tanlanmaga kirish va tahlil ko‘nikmalari hisobga olingan holda eng maqbul usul tanlanadi. Bunday tartib usulni ixtiyoriy tanlashning oldini oladi va tanlovni dissertatsiyada mantiqan asoslash imkonini beradi.

Ma’lumotlarni qayta ishlash va hujjatlashtirish. Yig‘ilgan xom ma’lumotlar tahlildan oldin tozalanishi, tartibga solinishi va saqlanishi kerak. Miqdoriy ma’lumotlarda noto‘g‘ri to‘ldirilgan anketalar va keskin og‘ishgan qiymatlar aniqlanib, ularni chiqarib tashlash sabablari yoziladi. Sifat ma’lumotlarda intervyu matnlari so‘zma-so‘z yozib olinadi, kodlar va mavzular jadvali tuziladi. Bu amallarning barchasi tadqiqot jurnalida qayd etilsa, natijalarni boshqalar tekshira oladi.

Dalillarni dissertatsiyada taqdim etish. Dalillar tahlil bilan bog‘langan holda, tadqiqot savollari tartibida keltirilishi maqsadga muvofiq. Har bir xulosa muayyan jadval, grafik yoki iqtibosga tayanishi, usulning cheklovlari esa ochiq e’tirof etilishi lozim. Aniqlanishicha, dalillarni asoslash faqat tahlil bosqichida emas, balki butun tadqiqot davomida, ya’ni rejalashtirishdan yakuniy xulosagacha davom etadigan jarayondir.

Dalillar sifatidagi tipik xatolar. Adabiyotlar tahlili magistrlik ishlarida takrorlanuvchi kamchiliklarni ajratishga imkon berdi: tanlanma hajmining asoslanmaganligi; savollarning yo‘naltiruvchi ifodalanishi; bitta manbaga haddan tashqari tayanish; ma’lumotlar tahlilida faqat tasdiqlovchi dalillarni tanlash; usulning cheklovlari haqida jim qolish. Bu xatolarning aksariyati rejalashtirish bosqichida oldindan e’tibor qaratilsa, oson bartaraf etiladi.

4. Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, empirik dalillar sifati ko‘proq usulning o‘ziga emas, balki uning tadqiqot savoliga mosligi va ketma-ket asoslanganligiga bog‘liq. Eng ko‘p uchraydigan xato — avval usulni tanlab, keyin unga savol moslashtirishdir. Aksincha, savol

va gipoteza aniq bo‘lsa, usul tanlovi mantiqiy tarzda kelib chiqadi.

Miqdoriy va sifat usullarni qarama-qarshi qo‘yish o‘rniga ularni bir-birini to‘ldiruvchi vositalar sifatida ko‘rish maqsadga muvofiq. Masalan, so‘rovnoma natijalari ma’lum qonuniyatni ko‘rsatsa, qisqa intervyular uning sabablarini tushuntirishga yordam beradi. Bunday yondashuv magistrlik dissertatsiyasining hajmi cheklangan bo‘lsa ham dalillarning to‘liqligini oshiradi.

Tadqiqot shuni ham ko‘rsatdiki, dalillarni asoslashda magistrantning ilmiy rahbar va hamkasblar bilan maslahatlashuvi muhim rol o‘ynaydi. Anketa savollarini boshqalarga ko‘rsatib, tushunarsiz joylarini aniqlash yoki kodlash natijalarini ikkinchi shaxs bilan solishtirish ishning sifatini sezilarli oshiradi. Bu kichik qadamlar tadqiqot xarajatini deyarli oshirmaydi, ammo xulosalarning ishonchliligini mustahkamlaydi.

Muhim jihatlardan yana biri — magistrantning resurs imkoniyatlari. Katta tanlanmali so‘rov yoki uzoq muddatli tajriba har doim ham amalga oshirilmaydi. Bunday holda kichikroq, ammo yaxshi asoslangan tanlanma va aniq belgilangan cheklovlar katta, lekin tizimsiz yig‘ilgan ma’lumotdan ko‘ra ishonchliroq natija beradi. Shuningdek, axloqiy me’yorlarga rioya qilish dalil sifatining ajralmas qismi sanalib, ishtirokchilarning roziligi va ma’lumotlar maxfiyligi kafolatlanmasa, tadqiqot natijalaridan foydalanish ham muammoli bo‘lib qoladi.

Shu bilan birga, mazkur maqola nazariy tahlilga asoslangani sababli uning xulosalari muayyan fan yo‘nalishi bo‘yicha qo‘shimcha empirik tekshiruvni talab qiladi. Kelgusida turli yo‘nalishdagi magistrantlar orasida so‘rov o‘tkazib, ular duch keladigan metodologik qiyinchiliklarni aniqlash tavsiya etiladi.

Xulosa

Tadqiqot magistrlik dissertatsiyasida empirik dalillarni yig‘ish va asoslash jarayonini tizimli ko‘rib chiqish imkonini berdi. Quyidagi xulosalar chiqarildi:

– empirik dalillar dissertatsiya xulosalarining ishonchliligini belgilaydi va tadqiqot savoliga mos usul orqali yig‘ilishi kerak;

– so‘rovnoma, intervyu, kuzatuv, kontent-tahlil, tajriba va keys-stadi usullari turli maqsadlarga xizmat qiladi, ularni tanlashda dalil turi va resurslar hisobga olinadi;

– dalillarni asoslash tanlanma, o‘lchov vositasi, triangulyatsiya, shaffoflik va axloqiy me’yorlar orqali ta’minlanadi;

– magistrantlarga aralash usullardan foydalanish va har bir qarorni dissertatsiyada ochiq asoslash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Braun V., Clarke V. Using thematic analysis in psychology // Qualitative Research in Psychology. – 2006. – Vol. 3, No. 2. – P. 77–101.

2. Cohen L., Manion L., Morrison K. Research Methods in Education. 8th ed. – London: Routledge, 2018.

3. Creswell J.W., Creswell J.D. Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. 5th ed. – Thousand Oaks: SAGE, 2018.

4. Creswell J.W., Plano Clark V.L. Designing and Conducting Mixed Methods Research. 3rd ed. – Thousand Oaks: SAGE, 2018.

5. Lincoln Y.S., Guba E.G. Naturalistic Inquiry. – Beverly Hills: SAGE, 1985.

6. Patton M.Q. Qualitative Research and Evaluation Methods. 4th ed. – Thousand Oaks: SAGE, 2015.

7. Yin R.K. Case Study Research and Applications: Design and Methods. 6th ed. – Thousand Oaks: SAGE, 2018.